

ФОРМУВАННЯ РЕЗЕРВІВ ЗА КРЕДИТНИМИ ОПЕРАЦІЯМИ ЯК РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОЦЕСІВ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

У статті розглянуто процеси формування резервів за кредитними операціями вітчизняними банківськими установами; наведено динаміку обсягів резервів та визначено їх вплив на фінансові результати банківської системи, визначено проблеми формування резервів в умовах кризи, запропоновано рекомендації щодо удосконалення процесів формування резервів за кредитними операціями вітчизняних банківських установ.

In the article the processes of provisions' forming on credit operations of domestic banks are considered; the dynamics of volumes of provision is presented and their influence on the financial results of the banking system is advanced, problems of provision's forming in the conditions of crisis are defined, recommendations about improvement of processes of forming of provisions on credit operations of domestic bank institutions are offered.

Ключові слова: саморегулювання, страхові резерви, кредитна діяльність, якість кредитного портфелю, фінансові результати, криза.

Постановка проблеми. Сучасна необхідність стабілізації та зростання економіки України потребує високого рівня капіталізації вітчизняних банківських установ для активізації їх впливу на реальний сектор. Зростання і зміцнення капіталів банків сприяє посиленню довіри до банківської системи з боку вкладників та позичальників. Формування необхідного капіталу дасть змогу банківським установам здійснювати широкомасштабне кредитування та інвестування галузей вітчизняної економіки. Водночас якість та розмір кредитного портфелю банків та створення відповідних резервів є важливими для підтримки їх ліквідності, стабільності та прибутковості. Необхідно відмітити, що в останні два роки обсяги резервів за активними операціями банків значно збільшилися та негативно впливають на фінансові результати банківської системи України. Зазначене обумовлює необхідність розроблення ефективних методів регулювання якості банківських операцій, одним із яких є розвиток процесів саморегулювання діяльності банківських установ.

Варто відмітити, що одним із основних напрямків саморегулювання, який активно використовують банківські системи всіх країн світу, є формування страхових резервів за активними операціями банків. Зазначені резерви є одною з форм індикативного регулювання, суть якої полягає у встановленні норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій. Особливості та результати використання страхових резервів вітчизняною банківською системою свідчать про необхідність удосконалення механізмів формування резервів за активними операціями, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин загальної проблеми. Важливість саморегулювання для банків відзначили Н. Кравченко та О. Лобач: «... ця форма регулювання зумовила виникнення низки правових норм, що не тільки визначають формування зазначених страхових резервів в фінансовому обліку, а й особливості їх формування в податковому обліку та впливають на визначення об'єкта оподаткування податком на прибуток банківських установ» [1, с.56].

Фінансове регулювання як метод економічного впливу на відтворювальний процес пов'язане з регламентацією використання доходів банку, тобто банківське регулювання є, з одного боку, прихованим оподаткуванням (при формуванні фонду обов'язкових резервів), а з іншого – податковою пільгою (при реалізації права вводити резерви під нестандартну заборгованість у валові витрати). Підтвердженням наявності такої пільги на податок на прибуток із боку контролюючого органу є те, що створення банками страхового резерву за рахунок валових витрат зазначено окремою позицією в Довіднику пільг, наданих платниками податків податковим законодавством, які щороку публікує Державна податкова адміністрація України [2, с.21].

Створення резерву в податковому обліку є одночасно і обов'язком комерційного банку, і податковою пільгою, оскільки розрахований відповідно до Закону про прибуток розмір страхового резерву банк відносить до валових витрат звітного податкового періоду, і цей резерв впливає на розмір податку на прибуток. Таким чином, за рахунок податкової пільги дещо «пом'якшується» втрата банком ресурсної бази через неповернення кредитної заборгованості й заборгованості від інших активних операцій [1, с.58].

Г. Жигайло відмічає, що у результаті діяльності банку активи можуть втрачати свою корисність, а за наявності об'єктивного свідчення про зменшення корисності формуються відповідні резерви; результатом процедури формування резерву під зменшення корисності активу є зменшення результату діяльності банку (збільшення витрат банку) та зменшення вартості активів (сума сформованого резерву зменшує балансову вартість активу). Зазначений метод дає змогу регулювати вартість активу та забезпечує інформацію про реальну заборгованість боржника [3, с.43].

Цілями статті є аналіз розвитку процесів саморегулювання діяльності банку при реалізації сучасного механізму формування резервів за кредитними операціями. Для досягнення цілі у дослідженні вирішені завдання аналізу практичного використання сучасних методів формування резервів та виявлено

вплив резервів на фінансові результати вітчизняних банківських установ.

Виклад основного матеріалу досліджень. Варто зауважити, що у багатьох країнах органи регулювання встановлюють обов'язкові рівні формування таких резервів, але водночас надають банкам право самостійно визначати їх обсяги, що, на наш погляд, сприяє виникненню при цьому суб'єктивних підходів. Унаслідок банки, залежно від необхідності збільшити чи зменшити фінансові результати, не завжди адекватно до реального ризику визначають його рівень та, відповідно, обсяги резервів. Це підтверджують дослідники Сідні Коттл, Роджер Ф. Мюррей та інші, які зазначили, що «...банківські резерви на покриття неповернених боргів можна використовувати одночасно і як механізм згладжування прибутку, і як прихований резерв» [4, с.186].

Важливо підкреслити, що Міністерство фінансів України ще з 2006р. пропонує ліквідувати право вітчизняних банків формувати страхові резерви під активні операції за рахунок валових витрат. Відповідно були розроблені поправки до Закону «Про оподаткування прибутку підприємств», але ці ініціативи досі не реалізовано.

Необхідно зазначити, що формування резервів за рахунок збільшення валових витрат у період зростання обсягів кредитних вкладень (піднесення економіки) не має такого негативного впливу на фінансову стійкість та фінансовий результат діяльності банків, як у період банківської кризи (спаду в економіці). Тому, на наш погляд, виникає необхідність перегляду сучасної системи формування резервів під можливі збитки за активними операціями. Для підтвердження зазначеної необхідності реформування сучасної системи формування резервів, котру сучасні банки використовують як головний механізм саморегулювання їх фінансових результатів, необхідно дослідити практичні аспекти цих процесів.

Розвиток процесів формування резервів за активними операціями вітчизняних банків із 2005 до 2010 рр. наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Структура та динаміка резервів за активними операціями вітчизняних банків за 2005–2010 рр. [5]

Показники	На кінець року, млн. грн.				
	2005	2006	2007	2008	2009
Загальний обсяг резервів за активними операціями, в т. ч.:	9 141, 3	12 906,4	19 608,2	47 245,2	122 433,0
а) резерви за кредитними операціями	8 558,2	12 452,1	19 086,8	46 467,7	99 238,0
<i>питома вага в загальних резервах</i>	<i>93,6%</i>	<i>96,5%</i>	<i>97,3%</i>	<i>98,4%</i>	<i>81,1%</i>
б) резерви під знецінення цінних паперів	398,8	278,3	285,9	390,2	21 848,2
<i>питома вага в загальних резервах</i>	<i>4,4%</i>	<i>2,2%</i>	<i>1,5%</i>	<i>0,8%</i>	<i>17,8%</i>
в) резервування дебіторської заборгованості	184,4	175,9	235,5	387,3	1346,8
<i>питома вага в загальних резервах</i>	<i>2,0%</i>	<i>1,4%</i>	<i>1,2%</i>	<i>0,8%</i>	<i>1,1%</i>

Із даних наведеної таблиці видно, що найбільшу питому вагу (більше 90%) у загальному обсязі резервів за активними операціями займають резерви за кредитними операціями. Тому надалі ми аналізуємо процеси саморегулювання на прикладі кредитної діяльності банків.

В Україні обов'язкове формування резервів під можливі збитки за кредитними операціями почалося з 1995 р. Для реалізації окреслених завдань розроблено періодизацію розвитку процесів страхування кредитних операцій: виділено п'ять етапів формування резервів, визначено передумови, особливості та прийняті законодавчі акти на кожному етапі.

Правомірність виділених етапів підтверджують статистичні дані (табл. 2).

Із наведеної таблиці видно, що протягом проаналізованого періоду поступово збільшуються обсяги резервів та їх питома вага у витратах та прибутку вітчизняних банків. Якщо на першому етапі (1996–1997 рр.) розвитку процесів страхування кредитних операцій питома вага резервів становила відповідно 3,8 і 6,9% у фінансовому результаті, у витратах банків – 1,5 та 2,5%, то на другому етапі (1998-2000 рр.) спостерігається тенденція до збільшення обсягів резервів. Найбільша питома вага резервів у кредитному портфелі спостерігалась у 2000 р. – 12,2%; це зумовлено, по-перше, жорсткішими умовами формування резервів, що було спричинено прийняттям нової редакцією постанови НБУ від 06.07.2000 р. стосовно формування резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями [6]; по-друге, проблемними кредитними портфелями збанкрутілих системних банків «Україна» і «Слов'янський» та збитковою діяльністю «Ощадбанку».

На третьому етапі – з 2001 по 2005 рр. – обсяги резервів та їх питома вага у проаналізованих показниках були стабільними: перевищення резервів над фінансовими результатами дорівнювало в середньому 5,4 рази, а питома вага резервів у витратах банків теж у середньому – 35,7%.

Особливістю четвертого етапу – період кредитного «буму» (2005 – середина 2008 р.) – є те, що за значного зростання кредитних вкладень банків питома вага резервів у фінансових показниках зменшилась.

Але саме в цей період банки допустили чимало помилок у захисті кредитних операцій від ризиків, що призвело до формування системного ризику в банківській системі [7, с.79-80]. Вітчизняні банки неякісно здійснювали перевірку показників кредитоспроможності позичальників та в багатьох випадках неадекватно оцінювали вартість матеріального забезпечення позичок, що призвело до виникнення проблемних позичок і відповідно, до збільшення обсягів резервів за кредитними операціями банків.

Таблиця 2

Показники впливу резервів за кредитними операціями на фінансові показники діяльності вітчизняних банків [5]

На кінець року	Фінансовий результат, млн. грн.	Резерви за кредитними операціями, млн. грн.	Питома вага резервів у витратах банків, %	Питома вага резервів у фінансовому результаті, %	Питома вага резервів у кредитному портфелі, %
1996	1076,0	41,0	1,5	3,8	0,8
1997	1114,0	77,0	2,2	6,9	1,1
1998	449,0	220,0	4,2	49,0	2,5
1999	513,0	726,0	11,3	141,5	6,2
2000	-30,0	2336,0	31,1	-	12,2
2001	530,0	2963,0	37,1	559,1	9,2
2002	685,0	3575,0	36,5	521,9	7,6
2003	827,0	4631,0	35,3	560,0	6,3
2004	1263,0	6367,0	33,9	504,1	6,6
2005	2170,0	8328,0	32,8	383,8	5,3
2006	4144,0	12246,0	32,7	295,5	4,5
2007	6620,0	18477,0	30,0	279,1	3,8
2008	7304,0	44502,0	38,6	609,3	5,6
2009	-38450,0	99238,0	54,7	-	13,3

П'ятий етап (друге півріччя 2008 р. по сьогоднішній день) характеризується такими особливостями. Від серпня 2008 р. до січня 2009 р. спостерігалось незначне (повільне) зростання обсягів проблемних позичок та їх питомої ваги у кредитному портфелі. Більше того, до жовтня 2008 року частка проблемних позичок співпадала з їх обсягами у кредитному портфелі, а від січня 2009 року можна спостерігати стрімке зростання як обсягів проблемних позичок, так і їх частки у кредитному портфелі.

Зазначене свідчить, на наш погляд, про формування системного ризику та його негативні дії. Необхідно зазначити, що ризик стає системним тоді, коли розрізнені дії окремих банків агрегуються в кризовий потенціал, який здатний реалізуватись у кризу. З табл. 2 видно, як кредитні ризики накопичуються в період зростання (2005–2008 рр.), коли виникає високий ступінь довіри держави до банків, банків до клієнтів, інвесторів та вкладників до банків, а потім матеріалізуються в економічних спадах (2009 р.).

Внаслідок нестабільності сучасних умов діяльності банків виникають важливі ринкові зрушення. Банківська система неспроможна своєчасно та в повному обсязі здійснювати: клієнтські платежі за рахунками, повернення депозитів, оцінювання процентних, кредитних, операційних та інших ризиків, що призводить до зменшення кредитної та ділової активності банків і, відповідно, обмежує їх можливості щодо саморегулювання.

На нашу думку, одним із основних чинників, що спровокував накопичення системного ризику у вітчизняній банківській системі був іноземний фінансовий капітал, що значно збільшив можливості банків України видавати іпотечні, споживчі та інші довготермінові позички за відсутності власних «довгих» ресурсів. Як уже було зазначено, з кінця 2005 р. почалось активне проникнення іноземного капіталу в банківську систему України, збільшилася кількість іноземних банків, жорсткішою стала конкуренція на ринку банківських продуктів.

Саме в цей період, на наш погляд, певну кількість вітчизняних банків готували до продажу іноземним фінансовим інститутам, тому, з одного боку, вони збільшували обсяги та диверсифікували кредитні портфелі, а з іншого – зменшували вимоги до адекватного визначення рівня ризиків, що і призвело до системного ризику. Бурхливий розвиток роздрібного банківського бізнесу, основу якого заклали іноземні банки, змінив процедури визначення вітчизняними банками можливості надання позички та в подальшому – її погашення.

Отже, внаслідок впливу світової кризи банківська система України отримала системний ризик, суть якого Дж. Сінкі визначив так: «Системний ризик – це невизначеність, що пов'язана з можливістю колапсу фінансової системи. Такий ризик може стати наслідком і кредитного, і операційного ризику» [8, с.775].

Необхідно зазначити, що проблеми накопичення системних ризиків та подолання їх негативних дій розв'язують багато країн світу.

Зазначені тенденції, на нашу думку, підтверджують необхідність реформування сучасних методів та

інструментів управління ризиками банку.

Зростання проблемної заборгованості за кредитами у вітчизняних банках і переоцінка ними кредитних портфелів у бік збільшення їх ризикованості робить актуальними не тільки короткотермінові заходи щодо посилення методів управління ризиком, але й заходи щодо вирішення довготермінових завдань трансформації стандартів управління ризиком.

До того ж, напрямки вдосконалення згаданих стандартів мають обирати, з одного боку, самостійно банк, за допомогою активізації процесів саморегулювання, а з іншого – органи банківського регулювання і нагляду.

Висновки і перспективи подальших досліджень. До основних напрямків удосконалення процесів саморегулювання кредитної діяльності з метою збереження прибутку, на наш погляд, слід віднести:

– впровадження системного підходу до управління кредитним ризиком, врахування взаємозв'язків між кредитним, валютним, процентним, операційним і ринковим ризиком; використання такого комплексного підходу підвищуватиме роль ризик-менеджменту в прийнятті фінансових управлінських рішень та сприятиме активізації розвитку процесів саморегулювання;

– використання засад портфельної теорії при організації процесів управління кредитною діяльністю банків, оскільки циклічний розвиток кредитного ринку виявляє необхідність використання зазначеного методу: «...кожний наступний економічний спад виявляє нові помилки в управлінні кредитними портфелями – недостатню диверсифікацію, безсистемний маркетинг, невідповідність кредитної ставки рівню ризику» [8, с.35].

Для формування механізму саморегулювання необхідно врахувати такі підходи до управління кредитним портфелем банку:

– по-перше, необхідно розробити логічну, незмінну та ефективну систему оцінки ризиків, яка дає змогу визначити реальний рейтинг позичальника і наступне коригування його при змінні якості позички;

– по-друге, необхідно розробити методичку, що дасть змогу прогнозувати рівень збитків, притаманний будь-якій сукупності позичок із одним і тим самим рівнем ризику;

– по-третє, потрібний низький рівень лімітів концентрації ризику, що створить умови для зменшення впливу на прогнозований рівень збитків, при зміні якості невеликої кількості кредитів неможливо.

Отже, ефективне управління банківськими установами можливе за умов, що це здійснюватиме держава, регулятори, а саморозвиток фінансової діяльності банків супроводжуватиметься процесами самоорганізації і саморегулювання. Для активізації розвитку зазначених процесів необхідно розроблення Національним банком України та державою відповідних законодавчих актів, що створять умови для вдосконалення сучасних методів регулювання процесів формування страхових резервів банків за активними операціями. При розробленні нових підходів до процесів регулювання, на наш погляд, необхідно використовувати зарубіжний досвід управління банківськими ризиками.

Оскільки і ринкова дисципліна, і державний нагляд недостатньо змогли впливати на оцінку та обмеження зростання рівнів системних ризиків, виникає необхідність реформування методів та норм фінансового регулювання й нагляду, а також створення ефективної системи саморегулювання з метою подальшого запобігання майбутнім кризам. Одним із напрямків реформування сучасної структури регулювання банківських ризиків для захисту банків від системних криз є, на наш погляд, створення національних агенцій регулювання і страхування ризиків банку.

Література

1. Кравченко Н. Г. Страхові резерви в банківській діяльності: питання теорії та судової практики / Н. Г. Кравченко, О. М. Лобач // Наукові записки. – 2004. – Т. 26. – С. 55–59.
2. Довідник №12 пільг, наданих чинним законодавством юридичним особам, щодо сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів станом на 01. 01. 2000 р. // Вісник податкової служби України. – 2000. – № 8. – С.21-34.
3. Жигайло Г. Види, сутність і місце резервів у фінансовій звітності банків / Г. Жигайло // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 10. – С. 42–46.
4. Котлл С. «Анализ ценных бумаг» Грэма и Додда / С. Котлл, Р. Ф. Мюррей, Ф. Е. Блок; [пер. с англ.]. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000. – 704 с.
5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua
6. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків : [затв. Постановою Правління НБУ від 6 липня 2000 р. № 279] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page>.
7. Кузнецова Л. В. Проблеми кредитування банками інноваційної діяльності підприємств / Л.В. Кузнецова // Економіка і регіон : зб. наук. праць / Полтавський НТУ імені Ю. Кондратюка. – Полтава, 2007. – Вип. 2 (13). – С. 73–80.

8. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках / Дж. Синки-мл. ; [пер. с англ. 4-го перераб. изд. / под ред. Р.Я. Левиты, Б.С. Пинскера]. – М. : Catallaxy, 1994. – 820 с.

Надійшла 14.03.2010

УДК 330.341.1 : 332.122

І. Б. ЧИЧКАЛО-КОНДРАЦЬКА

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ОЦІНКА РІВНЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ НАУКОВО-ВИРОБНИЧИХ СИСТЕМ

Проведена оцінка наявного потенціалу науково-виробничих систем регіонів та ефективності його використання. Встановлено значну нерівномірність в інноваційно-технологічному розвитку регіонів, наявність ядра промислового розвитку країни. Узагальнено негативні явища і головні проблеми, що перешкоджають ефективному розвитку регіональних науково-виробничих систем. Визначено пріоритети регіональної політики в цій сфері.

The estimation of present scientific and productive systems potential of regions and efficiency of its usage has been conducted. The considerable disproportion in regions' innovative and technological development, the presence of main body of country's productive development has been determined. The negative phenomena and main problems, opposing effective development of regional scientific and productive systems have been generalized. The priorities of regional policy in this sphere have been determined.

Ключові слова: науково-виробнича система, потенціал, інноваційний розвиток, регіон, інноваційна активність підприємств.

Вступ. Інноваційно-технологічний розвиток виступає ключовим фактором підвищення ефективності виробництва, та, у кінцевому підсумку, забезпечує конкурентоспроможність як держави, так і окремих регіонів. Сьогодні в регіонах України склалася наступна ситуація: з одного боку, регіональні науково-виробничі системи зберегли свій високий потенціал в певних сферах, але він не повністю та не ефективно використовується; з іншого боку, інноваційний розвиток цих систем гальмується через низку причин. Крім того, ситуація у цій сфері загострилася у 2008-2009 рр. через негативний вплив економічної кризи.

Тому для прийняття оптимальних управлінських рішень на регіональному рівні край важливо проводити об'єктивну оцінку та аналіз стану науково-виробничих систем, а також факторів, що впливають на їх інноваційний розвиток. Це обумовлює актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз різних аспектів інноваційно-технологічного та промислового розвитку країни і регіонів представлений в роботах Б.Данилишина, В.Геєця, В.Семиноженка, Л.Федулової, А.Гальчинського, П.Бубенка, С. Архієреєва та інших фахівців. Крім того, майже в усіх дисертаціях з проблем інноваційного розвитку проводиться аналіз з використанням різних методів і методик. Зазначимо, що аналіз стану та інноваційного розвитку науково-виробничих систем в розрізі регіонів вимагає вдосконалення методологічної та методичної сторони, кількісної та якісної оцінок окремих їх складових та систем в цілому.

Мета дослідження. Метою статті є оцінювання наявного потенціалу науково-виробничих систем регіонів та ефективності його використання; узагальнення негативних явищ і головних проблем, що перешкоджають інноваційному розвитку таких систем; визначення пріоритетів регіональної політики у цій сфері.

Основний розділ. Як зміцнення традиційних науково-виробничих центрів України, так й економічний розвиток інших регіонів тісно корелюють з їх науковою, інноваційною та інвестиційною діяльністю. Кожен регіон України має свої особливості, які значною мірою впливають на інноваційний розвиток його науково-виробничих систем. До основних елементів ресурсів науково-виробничого потенціалу, які доцільно кількісно вимірювати, відносяться наукові кадри, матеріально-технічне оснащення, фінансове забезпечення.

Відповідно до статистичних даних у 2007 р. було вироблено 720,7 млрд. грн. валового регіонального продукту [1]. Найвищий його рівень у розрахунку на одну особу був у м. Києві (майже 50 тис. грн.), у Дніпропетровській та Донецькій областях (по 20 тис. грн.), Полтавській та Запорізькій областях (по 18 тис. грн.). За десять років найбільші темпи приросту валового регіонального продукту спостерігалися у 2003 та 2004рр. У 2007 р. темп його приросту становив 8,6%, причому в основному за рахунок м. Києва, де приріст склав 18,7%. В усіх регіонах, крім Кіровоградського, приріст був позитивний, але значно менший, ніж у Києві.

Важливим показником, що характеризує рівень розвитку регіону, є також валова додана вартість. Найбільша частка у створенні загального обсягу валової доданої вартості традиційно характерна для м. Києві (19,7% у 2007 р.), Донецької (12,4%) та Дніпропетровської (9,5%) областей.

За результатами проведеного аналізу можна констатувати негативний факт: виходу промисловості з